

Simon Biallowons

FRANCISCUS

DE NIEUWE PAUS

averbode | **Meinema**

Inleiding

Morto un papa, se ne fa un altro, zeggen ze in Italië: ‘Als de paus dood is, wordt er een andere gekozen.’ Zo eenvoudig is dat. Althans volgens het spreekwoord. In werkelijkheid ligt er tussen twee pausen veel meer dan alleen maar een keuze. Er liggen dagen van rouwen en afscheid nemen tussen. Dagen van onzekerheid en gissen. Dagen van hopen en bang zijn. In maart 2013 lag er nog meer tussen. Benedictus XVI was de eerste paus van de Nieuwe Tijd die terugtrad. Met het neerleggen van zijn ambt stelde hij de Kerk voor een hele rist uitdagingen en problemen. Acht jaar lang had de Duitse paus haar geleid. In die acht jaren waren er veel crisissen, misverstanden en tegenslagen. Tegelijk drukten die acht jaren hun stempel op de Kerk. In welke mate, dat zullen we over enkele jaren of decennia weten. Maar nu reeds – ik schrijf dit boek een maand na 28 februari 2013, de dag waarop hij vrijwillig aftrad – zijn de contouren van zijn nalatenschap duidelijk. Dat is het eerste wat in dit boek aan bod komt. Het gaat daarbij niet om een terugblik. De persoon en het pontificaat van Benedictus XVI moeten worden beschreven en geanalyseerd, maar hier moet dat niet de vorm van een kritisch oordeel aannemen: ons is het er veeleer om te doen in beeld te brengen wat de Beierse paus de gelovigen en vooral zijn opvolger Franciscus nalaat. Dat biedt immers niet alleen zicht op de toestand van de Kerk die de nieuwe paus moet leiden, maar ook aanknopingspunten die Franciscus kan gebruiken om de Kerk van de toekomst op te bouwen.

Die toekomst is onzeker. De situatie van de Kerk is drastisch veranderd, net zoals de wereld drastisch veranderd is. Andere verhoudingen betekent: andere uitdagingen. Met de keuze van de nieuwe paus werd daarop ingespeeld: voor het eerst zit een

Latijns-Amerikaan op de stoel van Petrus. Hoe die keuze tot stand kwam, hoe de mensen reageerden en wat zijn eerste daden waren, daar wijden we een apart hoofdstuk aan: het hoofdstuk over het conclaaf. Daar wordt uitvoerig uiteengezet wat er gebeurde na het terugtreden van Benedictus XVI: hoe het komt dat geen van de favorieten als nieuwe paus uit de bus kwam, maar een outsider uit Argentinië.

Wie die outsider is en wat hij wil, daarover gaat het centrale hoofdstuk van dit boek, opgevat als een uitvoerig portret van Jorge Mario Bergoglio, alias paus Franciscus, en als een handreiking om zijn persoon te situeren en zicht te krijgen op zijn leven en zijn theologische en ethische posities. In de eerste dagen van zijn pontificaat heeft Franciscus de mensen begeistert en voor zich ingenomen. Is die begeestering terecht? En wat kan de Kerk van hem verwachten? Op deze en andere vragen bieden we in dit portret een antwoord.

Aansluitend volgt een hoofdstuk over de naam van de nieuwe paus en over zijn patroonheilige. Elke pausnaam is een programma en deze is dat nog meer dan andere. Wie was deze heilige en waarom heeft tot hiertoe geen enkele paus het gewaagd zich naar hem te noemen? Miljoenen gelovigen hebben zich die vraag gesteld. Voor het antwoord nemen we een duik in de geschiedenis en in de manier waarop de Kerk zichzelf ziet. Met die geschiedenis sluiten we dit boek af. Geschiedenis is verleden, heden en toekomst. Wat paus Franciscus te doen staat is niet minder dan de Kerk een eind naar die toekomst op weg helpen. Hoe lang hij dat zal kunnen doen, daar hebben we gezien zijn leeftijd het raden naar, maar zeker is dat die toekomst voor de Kerk en haar opperherder veel uitdagingen in petto heeft. We kunnen niet op alle uitdagingen ingaan. Zo zullen we het niet hebben over de interreligieuze dialoog, al is die belangrijk en behoort hij tot de dagelijkse besommingen van de paus. Van de uitdagingen waarop we wel ingaan, proberen we duidelijk te maken waarom ze voor de Kerk zo belangrijk zijn en, meer nog, welke mogelijkheden en kansen ze inhouden. We belichten welke stappen de nieuwe paus zou moeten zetten en op welke problemen hij daarbij zal stoten.

Franciscus is een historische paus: de eerste Latijns-Ameri-
kaan, de eerste jezuïet en de eerste ‘Franciscus’ op de stoel van Petrus.
Dit boek is bedoeld om voor te bereiden en ontvankelijk te maken
voor wat de nieuwe paus bij zijn eerste optreden op het balkon van
de Sint-Pieter de gelovigen toeriep: ‘En nu beginnen wij, bisschop en
volk, aan deze weg, de weg van de Kerk van Rome, die het hoofd is van
de liefdesbond van alle Kerken, een weg van broederlijkheid, liefde en
wederzijds vertrouwen.’

München, maart 2013

WAT BLIJFT: DE ERFENIS VAN BENEDICTUS XVI

Aan veel uitspraken is niet onmiddellijk te horen dat ze geschiedenis zullen schrijven. Aan veel taferelen is niet direct te zien dat ze de wereld zullen veranderen. Hun diepe zin ontvouwt zich slechts retrospectief: plots vallen alle puzzelstukjes samen. Dat geldt bijvoorbeeld voor wat zich op 18 april 2005 afspeelt in de belangrijkste kerk ter wereld, de Sint-Pieter in Rome. Achteraf zullen chroniqueurs en ooggetuigen dit ogenblik duizenden keren beschrijven en analyseren, maar nu, op deze maandagvoormiddag, is nog niemand zich bewust van zijn betekenis. Een magere, witharige man in een felrood gewaad neemt het woord. Hij heet Joseph Ratzinger en is kardinaal en voorzitter van de Congregatie voor de Geloofsleer. In 2002 werd hij tot kardinaal-deken gekozen en sinds de dood van Johannes Paulus II is hij de machtigste man van de katholieke Kerk. Daarom is hij het die tijdens de mis *Pro eligendo papa*, waarmee elk conclaaf wordt geopend, de homilie uitspreekt. Daar staat hij dan, letterlijk en figuurlijk in het middelpunt van de christenheid. Achter hem de vier kolossale zuilen van het Bernini-altaar in het midden van de Sint-Pieter. Vóór hem zijn verkiezingsgerechtigde collega's kardinalen, in drie rijen stoelen achter elkaar. Tot hen én tot de hele wereld richt Ratzinger zich wanneer hij op die maandagvoormiddag oproept tot strijd tegen het relativisme en voor de waarheid. De 78-jarige herinnert aan de 'dictatuur van het relativisme, die niets als definitief erkent en alleen het eigen ik en de eigen wensen als laatste maatstaf heeft' en aan woorden van het evangelie volgens Johannes: 'Ik heb jullie opgedragen om op weg te gaan en vrucht te dragen, blijvende vrucht.' En de Duitse geloofsprefect vervolgt: 'Wij moeten blijvende vruchten

voortbrengen. Iedereen wil een blijvend spoor nalaten. Maar wat is blijvend? Geld niet. Ook gebouwen niet. Boeken al evenmin. [...] De blijvende vrucht is wat wij gezaaid hebben in de ziel van de mensen: liefde en inzicht, een gebaar dat het hart raakt, een woord dat de zielen opent voor de vreugde van de Heer. Laten we dus aan de slag gaan en bidden we de Heer dat hij ons helpt vruchten te dragen, vruchten die blijven.’

Enkele minuten later is Ratzingers homilie ten einde. Zijn broeders in het college van kardinalen blijven roerloos zitten, in gedachten verzonken. Wie kon toen vermoeden dat deze zinnen deel uitmaken van een sleutelgebeuren en mede aan de basis zullen liggen van wat kort daarna plaatsvindt: een van de snelste conclaven van de jongste tijd, waarin diezelfde Joseph Ratzinger tot paus gekozen wordt en de naam Benedictus XVI aanneemt? Acht jaar later is Benedictus XVI geen paus en zelfs geen kardinaal meer: op 28 februari legt hij zijn functie als opvolger van Petrus neer. Daarmee doet hij iets wat niemand zich ooit had kunnen voorstellen. Tegen de achtergrond van de pas aangehaalde zinnen rijst dan de vraag: wat is de vrucht van het pontificaat van deze paus? Heeft hij het hart van de mensen geraakt? Kort en bondig: wat is er blijvend aan de paus uit Duitsland?

Toen Johannes Paulus II stierf was het voor experts en leken duidelijk: wat van hem bleef, waren de beelden – opnamen van een skiënde paus, van een heilige Vader in ijrende vaart, van een energiebundel in soutane met een solideo op het hoofd, maar evengoed foto’s van een zieke pontifex, een krachteloze en aan het eind zelfs stemloze Poolse paus die de media zijn sterven niet onthield. Beelden die je evenmin kunt vergeten als het legendarische citaat dat er als een bijschrift bij hoort: ‘Van het kruis kom je niet naar beneden.’ Ook van Benedictus XVI hebben we indrukwekkende foto’s, maar wellicht zullen het in zijn geval niet de beelden maar veeleer de boeken zijn die blijven.

Het mag dus best ironisch worden genoemd dat uitgerekend de ‘bestsellerpauus’ vóór zijn keuze zei dat ‘gebouwen niet blijven en boeken al evenmin’. In elk geval heeft geen enkele opvolger van

Petrus in de moderne tijd zo veel geschreven en gepubliceerd als de ‘professorenpaus’ uit Beieren. Hij werkte ongelooflijk hard. Alleen al in de vijf weken voor zijn abdicatie bijvoorbeeld schreef Benedictus XVI meer dan twintig toespraken (voor zijn gehele pontificaat loopt hun aantal op tot bijna 1500), homilieën en brieven, en dan zwijgen we nog van zijn begroetingen voor audiënties, zijn woensdagse catechese en zijn zondagse angelus. In de loop van zijn achtjarige pontificaat schreef hij bovendien drie encyclieken, de hoogste leerstellige geschriften van een paus, en meerdere boeken, onder meer een trilogie over Jezus. Dat laatste is in de geschiedenis van de katholieke Kerk hoogst uitzonderlijk. Voordien had haast geen enkele paus op deze manier over Jezus van Nazareth geschreven. Het klinkt haast absurd, maar wat publicaties betreft deed de ‘plaatsbekleder van Christus op aarde’ er over die Christus het zwijgen toe. Met zijn trilogie doorbrak Benedictus XVI dat stilzwijgen. Wel beklemtoonde hij daarbij dat hij die drie boeken als privépersoon liet verschijnen: ‘Uiteraard hoef ik niet uitdrukkelijk te zeggen dat dit boek op generlei wijze een document van het leergezag is, maar alleen een uitdrukking van mijn persoonlijke zoeken “naar het gelaat van de Heer” (zie Ps. 27,8). Iedereen is daarom vrij mij tegen te spreken. Ik vraag de lezeressen en lezers daarom alleen het voorschot aan sympathie dat altijd nodig is om iets te kunnen begrijpen.’ Zo luidt het in de flaptekst. Het klinkt nobel terughoudend. Het lijdt echter geen twijfel dat Benedictus XVI zeer goed besepte welke uitwerking zijn publicatie kon hebben. Inderdaad, als de leider van de Kerk, die zichzelf begrijpt als door Jezus gesticht, vraagt: ‘Wie is Jezus van Nazareth en wat kunnen we over hem weten? Is hij alleen maar een mens? Is hij de Zoon van God? Wat is de waarheid over Jezus?’ en tegelijk benadrukt dat het christelijke geloof met het antwoord op deze vragen staat of valt, dan is de betekenis van een dergelijk boek vrij duidelijk. En dat besepte de afgetreden paus maar al te goed. Deze trilogie, die hij schreef tijdens zijn zomervakanties in Castel Gandolfo en op werkdagen die wat minder drukbezet waren, is een van de vruchten die hij zijn Kerk wilde nalaten. Reeds op die

bewuste 18 april 2005 had hij gezegd dat Christus voor een christen centraal moet staan. Dat klinkt vanzelfsprekend en haast banaal en is toch opzienbarend. Het is Benedictus' *benchmark*, het is in de meest strikte zin van het woord zijn Credo. Het denken van Joseph Ratzinger en het onderricht van Benedictus XVI waren doordrongen van dit christocentrisme. Meer dan eens heeft men hem hierom vergeleken met Luther en andere reformatoren. Het woord als middel tot verkondiging stond helemaal bovenaan zijn lijstje met prioriteiten als paus – het woord als medium van zijn boodschap en als zijn boodschap zelf, want volgens het Nieuwe Testament is het Woord vlees geworden in Jezus Christus. Zowel praktisch als theologisch gesproken komt het woord bij de paus uit Duitsland op de eerste plaats. Dat is zijn erfgoed.

Benedictus XVI maakte vanaf het begin duidelijk dat hij het Woord ter sprake wilde brengen. De woorden die hij daarvoor gebruikte, behoren tot zijn nalatenschap. Deze paus, die in vergelijking met zijn voorganger in het openbaar minder hartelijk en geslotener overkwam, heeft over God en geloof regels geschreven die bijna poëzie zijn. Hij koos het Woord en koos zorgvuldig zijn woorden, vooral als het om een van zijn lievelingsthema's ging, de liefde. De liefde, zo zei hij in de mis vóór genoemd conclaaf, is de vrucht waaraan wij zullen worden gemeten. Geen wonder dus dat zijn eerste encycliek begint met een citaat uit de eerste brief van Johannes: 'God is liefde. Wie in de liefde blijft, blijft in God, en God blijft in hem.' De titel van een encycliek bestaat meestal uit zijn aanvangswoorden. In dit geval is dat 'Deus caritas est', 'God is liefde'. Benedictus XVI gaat in dit schrijven dan ook in op de verschillende dimensies van de liefde: eros, agape en caritas. Hij grenst ze tegenover elkaar af, maar toont ook aan dat ze alle drie wortelen in het motief dat in zijn ogen een van de zuilen van het evangelie vormt:

“God is liefde. Wie in de liefde blijft, blijft in God, en God blijft in hem” (1 Joh 4,16). Ongeëvenaard helder verwoorden deze zinnen de kern van het christelijke geloof, het

christelijke godsbeeld, het ermee samenhangende mensbeeld en de weg die mensen te gaan hebben. Bovendien geeft Johannes ons in hetzelfde vers een zin waarmee je het hele christelijke bestaan zou kunnen samenvatten: “Wij hebben de liefde leren kennen die God voor ons heeft, en wij geloven in haar.” *Wij geloven in de liefde*: zo kan een christen de grondbeslissing van zijn leven formuleren. Christen zijn begint niet bij een ethische beslissing of een grote idee, maar bij de ontmoeting met een gebeuren, een persoon, die ons leven een nieuwe horizon en daarmee zijn beslissende richting geeft.’

We citeren deze passus in extenso omdat hij, zoals gezegd, een van de grondmotieven van de afgetreden paus duidelijk maakt. Dit motief is een topos, een steeds weerkerende gedachte in zijn denken, spreken en schrijven. Hij verwoordde het op zijn eigen manier: met een grandioze helderheid en een grote hartstocht. Dat is wat van hem zal blijven en het lijdt geen twijfel dat velen zich zullen aansluiten bij de lof die het Canadese dagblad *The Globe and Mail* hem bij zijn aftreden toezwaaid: ‘Het is tijd voor een balans, tijd om te danken voor deze briljante herder, tijd om de blijvende lessen van een groot leraar te leren.’ En even voordien: ‘Zijn aftreden is een beslissing zonder voorgaande in de moderne geschiedenis. [...] Het past perfect bij een van de grootste geloofsleraren die de Kerk ooit heeft gehad.’

Niet iedereen zal het met *The Globe* eens zijn. Of de superlatief ‘grootste geloofsleraar’ voor Benedictus XVI gerechtvaardigd is, zal nog moeten blijken. Als dat zo is, staat deze paus op één rij met de allergrootsten: Thomas van Aquino, Bonaventura, Augustinus ... Met de laatste heeft hij een sterke band, veel meer dan bijvoorbeeld met Thomas van Aquino. Reeds als aankomende theoloog liet hij zich door Augustinus inspireren. De titel van zijn doctoraal proefschrift luidt inderdaad *Volk en huis Gods in Augustinus’ kerkleer*. Ook toen hij al paus was, bleef Augustinus belangrijk voor hem. In 2008 wijdde de bisschop van Rome vijf woensdagse catechesesessies aan de

bisschop van Hippo. Dat zegt genoeg. In de vijfde catechesesessie, de algemene audiëntie van 27 februari 2008, las hij de gelovigen deze passage voor:

‘Hij [Augustinus] keerde terug naar Afrika, stichtte een klein klooster en trok zich daar terug, samen met enkele vrienden, voor een leven van studie en beschouwing. Dat was zijn levensdroom. Zijn roeping was het geheel en al te leven voor de waarheid, met de waarheid, in de vriendschap van Christus, die de waarheid is. Na nauwelijks drie jaar kwam een eind aan die mooie droom, want toen werd hij tegen zijn wil in Hippo tot priester gewijd. Zijn verdere leven zou hij in dienst staan van de gelovigen, van de gemeenschap. Dat werd nu zijn manier om met en voor Christus te leven.’

Uiteraard vertelde Benedictus XVI zijn toehoorders hiermee iets over het leven van Augustinus, maar tegelijk gaf hij iets van zichzelf prijs, sprak hij indirect over zijn diepe verlangen naar een contemplatief leven en zijn niet aflatende zoektocht naar de waarheid. Nog voor hij op zijn 75e de ouderdomsgrens voor leidende functies in het Vaticaan had bereikt, vroeg kardinaal Ratzinger aan Johannes Paulus II om hem te ontslaan als prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer. Liever dan de hoogste behoeder van het geloof en bewaker van de zuiverheid van de katholieke leer te blijven wilde hij studeren en publiceren. Als hij niet terug kon naar Beieren en het rustige Pentling, had een baantje als archivaris en bibliothecaris in het Vaticaan hem wel aangestaan. Ook hem waren studie en contemplatie echter niet gegund: de kardinalen wilden hem als nieuwe pontifex. Na zijn keuze zei hij heel openhartig aan bedevaarders dat hij duizelig was geworden toen hij de ‘valbijl’ van het resultaat van de stemmingen op zich zag afkomen en dat hij God gebeden had hem zoiets niet aan te doen. Hij aanvaardde de keuze toch en zag die gehoorzaamheid net zoals Augustinus als dienst aan het volk. Wel vulde hij die dienst anders in dan

zijn Poolse voorganger. Johannes Paulus II gaf er zijn lichaam en zijn leven voor. Hij versmolt met het ambt. Hij belichaamde in de strikte zin van het woord de oude opvatting dat het lichaam van een paus niet hemzelf, maar de hele Kerk en God toebehoort. Wojtyła's dienst eindigde toen zijn leven eindigde. Zijn dienst en zijn leven waren tot het allerlaatste moment één. Benedictus XVI deelde die opvatting over dienen en het pausschap niet. Toen hij nog geloofsprefect was, raadde hij zijn Poolse vriend meer dan eens aan af te treden. Toen hij op 18 april diens opvolger werd, volgde hij hem in veel opzichten, maar niet op dit punt. Hij vond zijn eigen manier om 'servus servorum Dei', 'dienaar van de dienaren Gods', te zijn. Paradoxalerwijs was precies deze opperherder, die er met zijn camauro en zijn hermelijnen mantel uitzag als een vorstelijke renaissancepaus, een toonbeeld van deemoed en bescheidenheid. Het is alsof hij altijd zijn achttiende-eeuwse naamgenoot in het achterhoofd had, de bedelende mysticus Benoît Joseph Labre. Ratzinger werd geboren op de verjaardag van diens sterfdag en zijn moeder had een bijzondere verering voor deze heilige. In Rome is hij een zeer geliefde volksheilige: de aan hem gewijde kerk in de wijk Monti wordt druk bezocht. Op zijn 85e verjaardag loofde Benedictus XVI de bedelende mysticus omdat hij had getoond dat God alleen voldoende is, dat God te kennen 'het beslissende en wezenlijke is, meer dan alles wat deze wereld te bieden heeft, meer dan alles wat wij nodig hebben en kunnen'. Stricto sensu was zijn Franse naamgenoot hem echter niet tot voorbeeld: daarvoor was diens levenswijze te radicaal. Het zou overdreven zijn te beweren dat het leven van de bedelheilige voor de Heilige Vader een richtsnoer was, maar deze paus legde wel dezelfde nederigheid en godgerichtheid als Labre aan de dag. Daarmee had hij zijn eigen, persoonlijke manier gevonden om het Petrusambt uit te oefenen. Hij heeft het allicht niet 'ontmythologiseerd', zoals meerdere experts schreven, maar heeft het wel 'gededramatiseerd' en ontdaan van zijn theatraliteit. Johannes Paulus II had succes door theatraal te doen. Benedictus XVI had succes zonder theatraal te doen. Zijn corporate identity bestond niet uit

grote gebaren en opzienbarende optredens maar uit deemoed en bescheidenheid. Hij heeft overtuigend getoond dat ook, of zelfs precies, een ‘eenvoudige en bescheiden arbeider in de wijngaard van de Heer’ het hoogste ambt in de Kerk kan uitoefenen.

De terughoudendheid die hij bij die uitoefening aan de dag legde, spoort met zijn karakter. Ze contrasteerde met de houding van politieke en economische machthebbers, en dat kwam bij velen goed over. Bij velen, niet bij allen. Correspondenten in Rome zagen keer op keer hoe Latijns-Amerikaanse gelovigen na een mis niet bepaald enthousiast over het Sint-Pietersplein sloften. De paus had hen letterlijk ontuchtend. Vooral Italiaanse katholieken van de ‘generazione Giovanni Paolo II’, jongvolwassenen die waren opgegroeid met Johannes Paulus II, vonden de stijl van de nieuwe onvoldoende empathisch en euforisch. ‘Il tedesco’, ‘de Duitser’, zoals kardinaal Ratzinger als geloofsprefect genoemd werd, was ‘troppo freddo’, te koud. Bescheidenheid en nederigheid, al goed, maar een mens heeft toch een beetje ‘spettacolo’ nodig. Had Benedictus XVI in zijn homilie tijdens de mis *Pro eligendo* niet gezegd dat gebaren het hart moeten raken? Nou, dan! Andere gelovigen stoorden zich minder aan Benedictus’ persoonlijke optreden en vonden de eenvoud van zijn privéleven zelfs sympathiek, maar vonden het problematisch dat met deze Duitser een man aan het hoofd van de Kerk stond die blijkbaar niet wist wat hij met macht aan moest. Inderdaad, hoewel veel critici zijn bescheidenheid als koketterie en zijn nederigheid als middel tot een doel probeerden af te doen, geven de meeste oude ‘reisgezellen’ van Benedictus XVI te kennen dat diens verhouding tot de macht gekenmerkt was door ‘op afstand houden’. Na Benedictus’ aftreden verklaarde kardinaal Walter Kasper, de vroegere ‘minister voor oecumenische zaken’ van de Heilige Stoel, die al sinds 1963 in contact stond met Joseph Ratzinger, aan de krant *Die Zeit*: ‘Benedictus XVI is geen machtsmens. Natuurlijk moet iedereen die een ambt uitoefent, ook op tijd macht uitoefenen. Maar dat is noch zijn wens, noch zijn sterkte.’